

Милош Јовановић

Департман за социологију, Филозофски факултет – Универзитет у Нишу
milos.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

Лукманова теорија личног идентитета¹

Рад се бави излагањем теорије личног идентитета Томаса Лукмана. Након дефинисања појма личног идентитета и описа Лукмановог приступа као интердисциплинарног и дијалектичког, прелази се на елаборацију утицаја различитих нивоа стварности на изградњу, одржавање и преображај личног идентитета. Креће се од датих биолошких основа и еволуције људског организма, затим прелази на ниво индивидуалне свести и интересубјективни ниво односа лицем-у-лице, где се посебно наглашава значај различитих темпоралних структура. Коначно се долази до разматрања структуралних детерминанти личног идентитета. У оквиру овог последњег нивоа, пратећи Лукмана, идеалнотипски се разматрају услови за обликовање личног идентитета у „архаичном“ и модерном друштву. Лукманова промишљања личног идентитета у модерности упоређују се са Гиденсовом теоријом личног, односно самоидентитета.

Кључне речи: Томас Лукман, лични идентитет, еволуција, интересубјективност, структуралне детерминанте

Luckmann's Theory of Personal Identity

The paper deals with the presentation of Tomas Luckman's theory of personal identity. After defining the concept of personal identity and description of Luckmann's approach as an interdisciplinary and dialectic, attention is shifted to the elaboration of the influence of different levels of reality on the construction, maintainance and transformation of personal identity. The explanation starts from the given biological base and evolution of the human organism, and continues at the level of individual consciousness and intersubjective level of face-to-face relationships, where the importance of different temporal structures is especially emphasized. Finally, structural determinants of personal identity are being put under consideration. Within this last level, following Luckman, the conditions for the formation of personal identity are compared in “archaic” and modern societies, conceived as ideal types. Luckman's deliberations on personal identity in modernity are compared with Giddens' theory of personal, that is, self-identity in modernity.

Key words: Thomas Luckmann, Personal Identity, Evolution, Intersubjectivity, Structural Determinants

¹ Припремљено у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који се реализује при Центру за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Увод

Попут Диркема (Durkheim) који се прихватио анализе самоубиства, не би ли показао да је феномен, који се сматрао индивидуалним, заправо друштвено условљен, Томас Лукман је развио теорију о настанку и преображајима личног идентитета као, у суштинском смислу, производу друштвених интеракција, насупротив здраворазумском схватању о персоналном идентитету, као „нечему што проистиче изнутра“ (Luckmann 2004, 186)², и другачијим „заводљиво психологизирајућим“ начинима тумачења и примене овог концепта (Luckmann & Knoblauch 1993, 716).

Но, за разлику од Диркема који пренаглашава утицај друштвених чинилаца³ и тако „пада“ у социологизам, Лукманово прилажење феномену идентитета је интердисциплинарно. Његова промишљања могу да се лоцирају у пресек разноврсних дисциплина: социјалне психологије, историје, антропологије, (феноменолошке) филозофије, биологије (теорије еволуције), хумане етологије и, наравно, социологије (знања). Вишеструко бављење идентитетом се чини неизбежним „јер сама творба историјског особног идентитета сувременика посједује уједно и природословне (‘природне’), као и (људско)повијесне перспективе“ (Luckmann 1988, 1235).

Оно што битно карактерише Лукманову теорију идентитета јесте дијалектички приступ – наглашавање непрекидних и испреплетених међуутицаја различитих нивоа стварности. Сажет приказ ове дијалектике Лукман, заједно са Питером Бергером (Berger)⁴, даје у *Друштвеној конструкцији стварности*:

„Идентитет је, наравно, кључни елемент субјективне стварности, те се, као и сва субјективна стварност, налази у дијалектичком односу са друштвом. Идентитет је обликован друштвеним процесима. Пошто је једном кристализован, друштвени односи га одржавају, мењају или чак преобликују. Друштвени процеси укључени како у формирање, тако и у одржавање идентитета одређени су друштвеном структуром. И обрнуто, идентитети произведени узајамним деловањем организма, појединачне свести и друштвене структуре реагују на дату социјалну структуру, тако што је одржавају, мењају, чак и преобликују. Друштва имају историје у чијем се току појављују одређени

² „Ово гледиште баштини старију и дуго времена владајућу традицију идеалистичке филозофије за коју је индивидуални идентитет замислив једино као производећи из елементарних нивоа субјекта: Сопство је само-конституисано (The Self is self-constituted)“ (Luckmann 2004, 186).

³ Диркемово претеривање произлази из потребе афирмације социолошког приступа у циљу институционализације социологије као научне дисциплине у Француској на крају XIX века.

⁴ Занимљиво је напоменути да се и Бергер, и то у више наврата – како сâм, тако и у сарадњи са Бригитом Бергер и Хансфридом Келнером (Kellner) – бавио проблемом идентитета (за преглед видети: Jovanović 2016, 26–27; 30–31; 35–36; 45).

идентитети; међутим, те историје стварају људи одређених идентитета.“ (Berger & Luckmann 1991, 194)

Овај рад ће, излагањем Лукманове теорије личног идентитета, покушати да концептуално осветли дијалектику биолошке основе људског организма, слоја индивидуалне свести и наткриљујуће историјско-социјалне структуре, тј. система институција које управљају понашањем људи, уз језик и културу као системе разумевања света.

Но, пре елаборације наведених дијалектичких момената, требало би навести Лукманово одређење личног идентитета, који он дефинише као:

„сложени облик организације живота који одликују две међусобно зависне карактеристике. Прва је способност појединачног организма да дела (то јест, да пројектује своје понашање, како на краћи рок, тако и дугорочно, или да намерно пројектује уздржавање од конкретног понашања) и да контролише своје поступке (actions) у релативној независности од (не)повољних утицаја конкретне ситуације. Друга је претпоставка (наметнуте или добровољне) одговорности за делања (actions).“ (Luckmann 2004, 188)

Или, у нешто краћем облику, као: „облик живота који одликује централна, далекосежна контрола организма над понашањем“ (Luckmann 2008, 286; видети и: Luckmann 1979a, 60; Luckmann 1983, 71; Luckmann & Knoblauch 1993, 716). Суштину личног идентитета Лукман, заједно са Бергером, најкраће одређује као „субјективну контролу делања за коју је појединац објективно одговоран“ (Berger & Luckmann 1995, 19).

Еволуција личног идентитета

Како је из перспективе историје људског рода дошло до настанка личног идентитета као форме живота? Будући да је наша „база знања о условима који утичу на рану еволуцију људи и даље танка“ (Sedikides, Skowronski & Dunbar 2006, 55), у покушају давања одговора на наведено питање мора да се крене од хипотеза о еволуцији одређених биолошких фактора.

Лукманово теоријско полазиште је природна чињеница да се људско дете рађа са телом које је резултат дуге филогенезе која је поставила људски организам у ситуацију да утицаје своје околине прима посредством више чула и то као стабилну и предвидиву структуру објеката и процеса. Притом је дата генетска могућност за развој темељних структура свести. Синхронијски и дијахронијски акти свести омогућили су људском организму да променљиву околину структурише – предмети и својства се разврставају у типове, а след ситуација опажа као догађање са типским фазама. Тако човек има способност одлагања реакција на непосредне надражаје или потпуно запречавање реакција на основу вољно замишљених циљева који надилазе конкретну ситуацију. Другим речима, има способност да се сам одреди и изгради след

делања у свету (видети: Luckmann 1979a, 59–64; 1988, 1235–1236; 2004, 188–190).

Не мање битна природна претпоставка јесте постојање емоционалних и друштвених потреба новорођенчета, за чије је настајање кључно индивидуализовање друштвених односа, што је, у мањој или већој мери, својствено свим сисарима, а условљено је релативно дуготрајном телесном, сазнајном и осећајном зависношћу детета од мајке. Индивидуализовање односа значи да су „индивидуални чланови врсте оријентисани према другим члановима на специфичан начин (...) као посебне индивидуе са посебним склоностима за делање на одређене начине“ (Luckmann 2004, 190). Оваква оријентација се заснива на могућности да се преузме перспектива другог, као и на способности да се памти понашање других као посебних, односно одвојених од окружења и препознатљивих.

„[И]ндивидуација свести је могућност људског организма која може да се оствари само у оквиру друштвених процеса (...) друштвени процеси су основа за одвајање које је претпостављено у конструкцији интерпретативних шема које „транскендирају“ ток непосредног искуства.“ (Luckmann 1967, 46)

Лични идентитет је, дакле, специфично људски облик организације живота који, за разлику од биљака и животиња, одликује *ексцентричност* (Plessner 1981, 353), као базични начин људске егзистенције – човек *је* тело, *има* тело и то заједно у исто време, што значи да себе доживљава као биће који није истоветно са својим телом, већ има тело на располагању – „човеково искуство њега самог увек лебди у равнотежи између бивања телом и имања тела, равнотежи која увек мора да се изнова успоставља“ (Berger & Luckmann 1991, 68). Људско бивствовање не одликује затвореност и коначност, већ отвореност и константна потреба за успостављањем динамичне границе „ја“ и „не-ја“. Заправо, човек сâм је та граница.

Наведени биолошки дати елементи не одређују само физиномију врсте него и профил сваке појединачне јединке, тако да филогенеза има свој пандан у свакој појединој онтогенези. Но, иако онтогенеза човека одређује „природу“ његовог живота, она не одређује његову „историјску“ биографију – језик, култура и друштвена структура нису „неприродне“⁵, али не могу да се једноставно и без остатка изведу из биолошких процеса. Друштвени односи нису регулисани генима „изнутра“, већ социјалним институцијама „споља“. Како то сумирају Бергер и Лукман:

„Човек је биолошки предодређен да свет изграђује и настањује с другима. Тај свет постаје за њега владајућа и коначна стварност. Његова ограничења поставља природа, али пошто је једном конструисан, тај свет повратно делује на природу. У дијалектици између природе и друштвено конструисаног света преображава се сâм људски организам. У тој истој дијалектици човек

⁵ Плеснер користи синтагму: „природна артифицијелност“ (Künstlichkeit).

производи стварност и тиме производи себе.“ (Berger & Luckmann 1991, 204)

Интерсубјективна конституција личног идентитета

Могло би се рећи да је лични идентитет производ социјалног учења, у смислу да је у односима лицем-у-лице искуство сопства изграђено на искуствима другог (Luckmann 1979а, 66): „дете не развија сопство интроспекцијом, већ тако што види себе у одразу: у очима других, у изразу њихових лица, у њиховим гестовима, њиховим делањима и касније њиховим исказима“ (Luckmann 2004, 192–3). Лукман се овде ослања на Кулија (Cooley), који је сковао метафору „ефекат огледала“, да би објаснио последицу људских интеракција: „Човек почиње да гледа себе кроз очи својих ближњих“ (Luckmann 1967, 47).

Реципрочно огледање је нужен услов за стварање личног идентитета, а довољан услов постојање узајамних сећања на делања из прошлих сусрета лицем-у-лице уз узајамно приписивање одговорности за прошле чинове, тако да други остаје „тај исти“ током времена⁶. „[Л]ични идентитет је интерсубјективан и има ситуациону и биографску димензију“ (Luckmann 1979а, 67). Он није дефинитиван и увек је отворен за измене, будући да касније друштвене интеракције могу да утичу на његово учвршћивање, измену или, у крајњим случајевима, потпуно напуштање, односно разарање.

Још један нужни услов за стварање личног идентитета јесте пресек и прожимање неколико временских димензија у људском искуству (Luckmann 1991а, 151).

„Лични идентитет као темпорална структура може да се опише као текућа синтеза унутрашњег времена везаног за тело, доживљеног као трајање, интерсубјективног времена, доживљеног као синхронизација друштвене интеракције лицем-у-лице и биографског времена, доживљеног као след главних

⁶ „Људски организам узет у строго биолошкој перспективи би био затворен у непосредност својих тренутних искустава. Могао би да учи из прошлих искустава, али искуство не би могло да се наталожи у интерпретативне шеме. Другим речима, људски организам није могао да се самостално одвоји од текућег искуства и да га тумачи у светлу прошлих искустава. Нити је могао да планира будуће понашање, бирајући међу алтернативама, јер би и ово претпоставило одвајање од ‘привидне садашњости’. Упркос томе што поседује тело и ‘унутрашњост’ која га разликује од свог окружења и способност учења вишег степена у односу на друге животиње, људском организму, ограниченом на своје биолошке ресурсе, недостају временске димензије у којима би текуће искуство могло да постане смислено. Не би имао прошлост која би била дистинктивна и које би могао да се сећа, нити ‘отворену’ будућност са алтернативним изборима за делање. Његов живот не би могао да развије кохерентан облик као биографија. Укратко, људски организам не би могао аутономно да створи значење. Другачије речено, не би могао да се развије у индивидуално Сопство“ (Luckmann 1967, 46).

смислених фаза у изградњи и реконструкцији читавог животног тока.“ (Luckmann 1983, 71)

Унутрашње време је елементарна временска структура која одликује интенционалне процесе људске свести: јединство тока људске свести је засновано на континуираној синтези онога што је „управо дато“ са оним што је било дато „управо сада“ тренутак пре, и онима што још није „управо сада“, мада ће да постане „сада“ у следећем тренутку (Husserl 2003). Ритмови унутрашњег времена, који се појављују у телу индивидуе и представљају непосредну везу тела и свести, јесу основа на којој су „подигнуте“ све остале темпоралне структуре, које, пак, немају своје порекло у унутрашњем времену, већ у интеракцији.

Друштвени свет (свакодневног живота) је сфера у којој влада прагматични мотив, тако да појединци ретко могу да остану утопљени у ритам унутрашњег времена. Свакодневица је нужним начином интерсубјективна и могло би се рећи да представља заједничко време у коме су присутне две врсте прилагођавања: елементарно – синхронизација два тока свести, и деривативно – које је резултат наметања друштвено објективираних темпоралних категорија на конкретну социјалну интеракцију.

Централне за историјску конструкцију личног идентитета остају временске категорије везане за биографске шеме. Као и интеракцијске категорије, оне служе за уређивање секвенци делања у времену, с тим што постоји разлика у временском распону. Интеракцијске категорије интегришу следове делања у поновљиве и кратке распоне свакодневног живота, док биографске шеме уређују секвенце (временски већ претходно уређених) делања у свеобухватне, непоновљиве и дуге секвенце, тј. ток индивидуалног живота у његовој целости. Биографске шеме обдарују значење краткотрајних делања дуготрајним смислом. Оне „решавају“ проблем смрти тако што повезују индивидуалну егзистенцију са нечим што је превазилази.

Тако што ситуирају индивидуу у историјско време, биографске шеме имају дубок утицај на то какав ће живот она да води, обезбеђујући моделе за живот. Такође, биографске шеме су посебно важне као саставни део свесних и експлицитних димензија личног идентитета.

„Поред оних елемената индивидуалног живота који су предодређени друштвеном структуром и оних који су једноставно случајни, постоје они који су резултат човекових сопствених чинова – а они се руководе биографским шемама које је он интернализовао. Може да се каже да, барем на овај посредан начин, појединци стварају своје личне идентитете.“ (Luckmann 1983, 88)

Да би друштвена интеракција могла да се разуме као одлучујући (determining) чинилац историјских процеса, која је заузврат одређена историјским процесима, поред „друштвене институције“ потребна је, сматра Лукман, додатна систематска категорија: „лични идентитет“, која, иако (попут „институције“) проистиче из (биолошке) еволуције, „када се једном појави,

постаје релативно независна структура и, тиме, експланаторна категорија на нивоу историјског процеса“ (Luckmann 1979b, 84).

Структуралне детерминанте личног идентитета

Када теоретише о структуралном нивоу изградње личног идентитета, Лукман се бави друштвеним установама. Он се умногоме ослања на Арнолда Гелена (Gehlen) и његово схватање да управо институције чине људско понашање „предвидивим“ и „правилним“, тако што човекову „отвореност према свету“ (Weltoffenheit), „невероватан пластицитет“ и „нестабилност“, условљену „редукцијом инстиката“ (Instinktarmut), „поједностравају, хабилитизирају и тиме стабилизирају“ (Gehlen 1974, 77). Тако, институције служе као неболошки „спољашњи ослоњци“ (Außenstütze), „стубови носачи“ и „преграде“ за људско понашање које производе стабилну „позадину“ (Hintergrundserfüllung) за људске активности (Berger & Kellner 1965, 111–112).

Институције „као такве“ нису замисливе кад не би било могућности за преношење значења, вредности и „решења“ за одређене проблеме, једном речју – знања која су настала „таложњем“ значења претходних делања. Улога језика у овом процесу је кључна, јер повезује историјски поглед на свет са делањем конкретне индивидуе.

„Историјски специфична друштвена структура и историјски специфичан поглед на свет утичу на ток људског живота преко институционалних ‘норми’. Делање и оријентација појединца су уско повезани са овим ‘нормама’ начином на који их појединац схвата, а схвата их посредством комуникативних и, што је још важније, симболичких процеса заснованих на присвајању и употреби језика.“ (Luckmann 1991b, 799)

„[Ј]език је темељна и универзална компонента обликовања личног идентитета“ (Luckmann 1991b, 796). Социјализација почиње у прелингвистичким друштвеним односима, а њих одређује „спољашња“ друштвена структура (поглед на свет и језик) – „јер они (који учествују) у овим односима са дететом припадају датом друштву, укорењени су у специфичну културу и говоре посебним језиком“ (Luckmann 1991b, 802). Будући „један од најопштијих друштвених феномена“ и, у исто време, можда парадоксално, феномен који је „најинтимнији и најнепосреднији друштвени феномен“ (Luckmann 1975a, 42) – језик – „филтрира“, посредује стварност појединцу „и тако постаје прожимајући аспект његове личне оријентације у свету (...) и омогућује му да пронађе своје место у свету као особа“ (Luckmann 1975a, 43; 50).

Лукман идеалнотипски разматра утицај институција на обликовање личног идентитета, тако што упоређује ситуације у „архаичном“, „примитивном“ и модерном друштву, наравно уз пуну свест о симплификацијама које овакав приступ носи са собом.

„Архаична“ друштвена организација се одликује релативном једноставношћу институционалне сфере, осим кад је у питању институција сродства. Подела рада и друштвена дистрибуција знања су на релативно ниском нивоу. Друштвена структура није организована постојањем одвојених сектора са функционално специјализованим институцијама. Парсонсовим (Parsons) језиком речено: још увек није дошло до друштвене диференцијације. Друштвени односи су непосредни и одређени сродничком структуром. Поглед на свет је пренешен директним друштвеним интеракцијама, примарним социјалним односима у заједници.

„Лични идентитети су обликовани искључиво у непосредним, интимним и односима лицем-у-лице“ (Luckmann 2004, 197) и то на релативно непроблематичан начин: „[в]ећина људи је постајало оно што се од њих очекивало да постану и што су они сами очекивали да ће постати још од детињства“ (Luckmann 2004, 198) и тиме су индивидуални идентитети били интегрисани у групу на један „аутоматски“, подразумевајући начин.

„Максимално поклапање значења у процесима интерсубјективног огледања је, такорећи, већ обезбеђена самом друштвеном структуром. Претпоставка појединца да он живи у ‘истој’ стварности као и његови ближњи конкретно је и стално изнова потврђивана у непосредним друштвеним односима од најранијих фаза социјализације до зрелости. Ова претпоставка је вероватно од пресудног значаја за стабилност сопства.“ (Luckmann 1979а, 69)

Таква друштвена ситуација није стварала мотивацију за рефлектовање личне ситуације, ако је уопште било времена за такву активност (Luckmann 2006, 6). Живот је вероватно био тежак и препун проблема везаних за преживљавање, али оно што није било проблематично био је идентитет. Није било друштвених основа за оно што данас зовемо „кризом идентитета“:

„Свако за сваког другог зна ко је, а зна и ко је он сам. Витез је витез и кмет је кмет, како за друге, тако и за себе. Ту, дакле, не постоји *проблем* идентитета. Тешко да ће у свести да се појави питање „Ко сам ја?“, јер је друштвено предодређен одговор субјективно масивно стваран и доследно потврђиван свим значајним друштвеним интеракцијама. Из тога никако не следи да је појединац задовољан својим идентитетом. Примера ради, вероватно никад није било посебно пријатно бити кмет. Бивање кметом увек је повлачило разноразне проблеме, који су били субјективно стварни, који су човека тиштали и тешко да су га чинили срећним. Но, то *није* значило да је постојао проблем идентитета. Човек је био бедан, можда и бунтован кмет. Али *био је кмет*.“ (Berger & Luckmann 1991, 184)

Лични идентитет у модерном друштву

Кроз историјски развој, традиционална социјална структура је претрпела дубоку промену као резултат диференцијације, тј. потпуне специјализације друштвених функција одређених институционалних домена. Политика, привреда, религија итд. постали су посебни системи, свакако у одређеној мери међузависни, али ипак уређени тако да функционишу према њиховим сопственим нормама. Ово подразумева да правила инхерентна једном систему, а која произлазе из основне функције коју тај систем обавља, не могу да се непосредно пренесу у друге системе. Институционална правила теже да буду рационална (Luckmann 1975b, 10–15), у циљу што ефикаснијег вршења функције коју та институција има.

„Функционисање модерне државе и модерне привреде подразумева рационализацију норми, бирократизацију процедура и стога безличност. За то се не тражи обликовање специфичних типова личног идентитета; потребне су прилагодљиве индивидуе.“ (Luckmann 2006, 8)

Тако живот у модерном друштву одликује скуп специјализованих улога које појединац треба да преузме. Те улоге су скоро потпуно анонимне и њихову дистрибуцију и могућност преузимања одређују високоспецијализоване економске и политичке институције, „удаљене“ од интеракција лицем-у-лице. Одређени идентитет овде није подразумеван:

„Све док се специјализоване обавезе везане за одређене улоге „адекватно“ испуњавају у одговарајућем институционалном контексту, играч улога је, да тако кажемо, слободан да „изабере“ свој лични идентитет. С тим што, наравно, овај идентитет мора да остане у позадини његове изведбе улоге или, чак, мора да буде потпуно порекнут.“ (Luckmann 1979a, 70)

Објективна значења која имају делања у највећем делу свакодневног живота битна су за одржавање стабилности друштва, али више немају једнаку важност за лични идентитет појединца. Она више не представљају примарне одреднице његовог идентитета. „Када већина друштвених улога постане анонимна и тиме деперсонализована, лични идентитет индивидуе више није јасно обликован друштвеним поретком у коме она живи“ (Luckmann 1979a, 71). Нема више јединственог и обавезног погледа на свет, какав је постојао у „примитивном“ друштву – нема јединственог модела за вођење „доброг живота“ и бивање „добром особом“. Категорије помоћу којих јединка учи да види себе и друге, и које су битна компонента личног идентитета, постају друштвено расподељене на нејединствен начин.

Након примарне социјализације, не јавља се више ни један поглед на свет који може да претендује на апсолутни монопол. Јавља се дубок јаз између примарне и свих секундарних социјализација, тако да „постизање стабилног личног идентитета постаје субјективан и уистину суштински приватни подухват (...) поверен ‘институцији’ која, по својој природи, *није* институција, индивидуалном субјекту“ (Luckmann 1979a, 72; 74). Приватно

обликовање личног идентитета постаје ствар *en masse*, што је социјалнопсихолошки корелат модерног плурализма.

„У једној области друштвеног система (јавним институцијама – прим.аут.) појединац добија улогу извођача, док је у другој (приватном животу – прим.аут.) њему самом остављено да открије претпостављени „суштински идентитет“. Ниједна од ових области није у стању да обликује високо профилисане идентитете тако карактеристичне за друге историјске периоде (рецимо, „кмет“, „аристократа“ или, чак, „пролетер“). Да би се задовољила потреба за „суштинским идентитетима“, појављује се тржиште идентитета, које снабдевају секундарне институције. Појединац постаје потрошач идентитета који се нуде на овом тржишту.“ (Luckmann & Berger 1964, 336–337)

По свом домету и тематизовању преображаја које (лични) идентитет трпи у модерно време, Лукманова теорија може да се, по свом домету и неким битним увидима, упореди са Гиденсовом (Giddens 1991).

„Идентитет' сопства, за разлику од сопства као генеричког феномена, претпоставља рефлексивну свест. То је оно „чега“ је појединац свестан, изражено термином „самосвест“ (self-consciousness). Самодентитет (self-identity), другим речима, није нешто што је просто дато, као последица континуитета делатног система индивидуе (continuities of the individual's action-system), већ је нешто што мора да се рутински ствара и одржава у рефлексивним активностима појединаца.“ (Giddens 1991, 52)

У условима несигурности и вишеструких избора које доноси позна модерност, када утицај традиције слаби и када је свакодневни живот реконституисан дијалектичким међуутицајима локалног и глобалног, људи су, у све већој мери, „ принуђени на преговарање о начину на који ће водити своје животе“ (Giddens 1991, 5), тако да је „питање ‘Ко ћу да будем?’⁷ неодојиво везано за упит ‘Како ћу да живим?’“ (Giddens 1992, 198). Промене допиру до нивоа који се држи за најличнији (и тиме, према „здраворазумској“ логици, најотпорнији на „спољашње“ утицаје), тако да Гиденс паралелно развија тезу о преображају интимности – која се, пре свега, односи на љубав и сексуалност које држи кључним за изградњу рефлексивног пројекта сопства (Giddens 1992).

Гиденсова теорија идентитета ставља посебно јак нагласак на „богатство процеса стварања значења/смисла“ (Elliott 2008, 37). Мешање извесности (и пратећег осећаја сигурности) са неизвесношћу (и пратећим

⁷ Гиденс наводи питање у футуру („Ко ћу да будем?“) што упућује на схватање идентитета као *процеса* и, у принципу, никада окончаног подухвата: „Нисмо оно што јесмо, већ оно што направимо од себе“ (Giddens 1991, 75), што је слично са Сартровим (Sartre) разматрањем „људске стварности“, о којој он пише као о бићу „које јесте оно што није и које није оно што јесте“ (Sartre 1981, 80).

стрепњама) чини софистицирано „читање“/тумачење социо-културних појава и процеса императивом позне модерности.

Однос сопства и друштва је врло флуидан, због тога што укључује стално преговарање о смислу у условима интензивних промена и развоја. Ова динамика се односи на стално рушење традиционалних начина „на који се ствари раде“ – „ако нема Бога, свако сопство (идентитет – прим.аут.) је могуће“ (Berger 1984/1985, 650). Тако Гиденс, оптимистично, види сопство као увек отворено за конструктивно обнављање.

Структуралне особине модерног друштва које наводи Гиденс представљају плодно тло за јављање проблема „кризе идентитета“, који Бергер и Лукман тематизују у расправи о модерности, плурализму и кризи значења. „Појединци који живе у модерном друштву су често суочени са питањем није ли требало да живе њихове животе на сасвим другачији начин од онога на који су то чинили до сада“ (Berger & Luckmann 1995, 40). Могуће је овакву ситуацију, попут Гиденса, вредновати позитивно – као ослобођеност да се отворе нови хоризонти и могућности живљења. Но, могуће је и доживети је као притисак да се стално хвата у коштац са новим и непознатим, за које не постоје предефинисани начини „исправног“ поступања. Има оних који у овоме могу да уживају („виртуози плурализма“), међутим „већина ће се осећати изгубљенима и несигурнима у збуњујућем свету пуном могућности за тумачења“ (Berger & Luckmann 1995, 41).

Препрека „зарази“ идентитетских криза је, према Бергеру и Лукману, постојање „посредујућих институција“⁸ које подржавају „мале светове живота“ (Luckmann 1970). Ради се о структурама које су двосмерни посредници између друштва и појединца. Пошто, као што је већ речено, нема јединствених моралних основа које обезбеђују поредак и стабилност друштва (и личних идентитета), те изостаје и једнообразно преношење истих, „неки појмови о добру и злу се и даље преносе кроз различите канале, од којих су највидљивији и најважнији посредујуће институције“ (Luckmann 1997, 17–18). Ту се, пре свега, мисли на породицу, вршњачке групе, месне огранке већих друштвених група, удружења грађана, клубове, локалне религијске заједнице...

Само уколико ове врсте установа обезбеде токове смисла у оба смера, тако да субјективни обрасци искуства и делања активно доприносе друштвеној изградњи објективних значења, појединци могу да избегну последице негативних притисака на лични идентитет у модерном друштву, које је погођено претњом аномије, отуђења и тоталитарне контроле.

⁸ Диркем користи појам „посредујуће групе“, а Гелен „секундарне институције“.

Закључак

Томас Лукман категорију идентитета схвата као еминентно социолошку, не мање битну од централног социолошког концепта институције⁹. Он је, стога, систематично и прецизно развио синтетичку теорију персоналног идентитета, притом се ослањајући на европске класике социолошке мисли, уз посебно наглашавање способности човека да препозна и изгради себе у перспективи другог, што је признати дуг теорији социјализације америчког (социјалног) филозофа Џорџа Херберта Мида (Mead)¹⁰.

Простор овог рада нам не дозвољава детаљније бављење местом које Лукманова теорија заузима међу осталим савременим теоријама идентитета у социологији¹¹. Но, свакако треба поменути да Лукманови луцидни увиди, попут оних Гофмана (Goffman) и Елијаса (Elias), стоје насупрот идеји о „затвореној личности“ (*homo clausus*). Заједно са другим „великим социолошким мајсторима“, Лукман сведочи о друштвеном пореклу идентитета (његовој интерсубјективној конституцији и социјалној конструкцији), те релационој и процесуалној природи овог феномена. Одсуство строгог, супстантивног језгра идентитета посебно је видљиво у данашњем свету, у коме влада императив сталног прилагођавања, без постојања једног доминантног погледа на свет који би омогућио „кристализовање“ непроблематичног идентитета појединаца.

Откривање бројних комбинација културних формула и објективних услова живота које конкретне субјекте у глобалним друштвима или њиховим сегментима доводе до тога да се индивидуализују на одређени начин питање је за емпиријска истраживања, за која Лукман пружа један општи теоријски оквир.

Коришћена литература

Berger, Peter L. 1984/1985. “Robert Musil and the Salvage of the Self.” *Partisan Review* (Double Issue: Fall 1984/Winter 1985) 51–52 (4–1): 638–650.

Berger, Peter L. & Hansfried Kellner. 1965. “Arnold Gehlen and the Theory of Institutions.” *Social Research* 32 (1): 110–115.

⁹ „Пре много година Питер Бергер и ја смо се бавили интеракцијском генезом институција као језгра друштвене стварности. Постало је очигледно да институционална теорија претпоставља паралелно разматрање личног идентитета“ (Luckmann 2004, 185).

¹⁰ Мид је елаборирао раније поменути Кулијев увид и развио теорију изградње „ума“/„духа“ (mind) и сопства (self) у друштву (Mead 1972, 354–378).

¹¹ Као врло корисне прегледе социолошких разматрања идентитета видети: Jenkins 2008 и Lawler 2014. За мапу главних токова, у којима се појављује „идентитет“ у „социолошкој социјалној психологији“, где су своје место нашли и Лукман и Бергер, видети: Weigert, Teitge & Teitge 2006, 26.

- Berger, Peter & Thomas Luckmann. 1991 [1966]*. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann. 1995. *Modernity, Pluralism and the Crisis of Meaning: The Orientation of Modern Man*. Gütersloh: Bartelsmann Foundation Publishers.
- Elliott, Anthony. 2008 [2001]. *Concepts of the Self* (2nd ed.). Cambridge; Malden MA: Polity Press.
- Gehlen, Arnold. 1974 [1940]. *Čovjek: njegova priroda i njegov položaj u svijetu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Huserl, Edmund. 2003 [1928]. *Predavanja o fenomenologiji unutrašnje vremenske svijesti*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Jenkins, Richard. 2008 [1996]. *Social Identity* (3rd ed.). London; New York: Routledge.
- Jovanović, Miloš. 2016. *Identitet, religioznost, seksualnost: problem identiteta religioznih LGBT osoba u Srbiji*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Lawler, Steph. 2014 [2008]. *Identity: Sociological Perspectives* (2nd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Luckmann, Benita. 1970. "The Small Life-Worlds of Modern Man." *Social Research* 37 (4): 580-596.
- Luckmann, Thomas. 1967 [1963]. *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. The MacMillan Company; London: Collier-MacMillan Ltd.
- Luckmann, Thomas. 1975a. *The Sociology of Language*. Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, Inc.
- Luckmann, Thomas. 1975b. "On the Rationality of Institutions in Modern Life." *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie* 16 (1): 3–15. DOI:10.1017/S0003975600003003
- Luckmann, Thomas. 1979a. "Personal Identity as an Evolutionary and Historical Problem." In *Human Ethology: Claims and Limits of a New Discipline*,

* У угластим заградама су наведене године оригиналних издања публикација уколико се разликују од коришћених.

- eds. Mario von Cranach, Kurt Foppa, Wolfgang Lepenies & Dieter Ploog, 56–74. Paris & Chicago: Chicago University Press.
- Luckmann, Thomas. 1979b. “Reply to Harré’s Comments”. In *Human Ethology: Claims and Limits of a New Discipline*, eds. Mario von Cranach, Kurt Foppa, Wolfgang Lepenies & Dieter Ploog, 83–85. Paris & Chicago: Chicago University Press.
- Luckmann, Thomas. 1983. “Remarks on Personal Identity: Inner, Social and Historical Time.” In *Identity: Personal and Socio-Cultural: A Symposium*, ed. Anita Jacobson-Widding, 67–91. Uppsala: Academiae Upsaliensis.
- Luckmann, Thomas. 1988. „Socijalni i strukturni uvjeti tvorbe identiteta.“ *Filozofska istraživanja* 8 (4): 1235–1242.
- Luckmann, Thomas. 1991a. “The Constitution of Human Life in Time.” In *Chronotypes: The Construction of Time*, eds. John Bender & David E. Wellbery, 151–166. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Luckmann, Thomas. 1991b. „Jezik in osebna identiteta.“ *Teorija in praksa* 28 (7): 796–803.
- Luckmann, Thomas. 1997. “The Moral Order of Modern Societies, Moral Communication and Indirect Moralizing.” In *Konfigurationen Lebensweltlicher Strukturphänomene: Soziologische Varianten phänomenologisch-hermeneutischer Welterschließung*, hrsg. Michael Wicke, 11–24. Opladen: Leske+Budrich.
- Luckmann, Thomas. 2004. “On the Evolution and Historical Construction of Personal Identity”. In *Unverwechselbarkeit: Persönliche Identität und Identifikation in der vormodernen Gesellschaft*, hrsg. Peter von Moos, 185–205. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Luckmann, Thomas. 2006. “Personal Identity as a Sociological Category.” Predavanje održano 27.4.2006. na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Pristupljeno 5.10.2018
<http://www.scienzepostmoderne.org/OpereComplete/LuckmannThomasPersonalIdentitySociologicalCategory.pdf>
- Luckmann, Thomas. 2008. “On Social Interaction and the Communicative Construction of Personal Identity, Knowledge and Reality.” *Organization Studies* 29 (2): 277–290. DOI:10.1177/0170840607087260.
- Luckmann, Thomas & Hubert Knoblauch. 1993. “Language and Communication in the Construction of Personal, Ethnic and National Identity.” *Teorija in praksa* 30 (7–8): 716–725.
- Luckmann, Thomas & Peter Berger. 1964. “Social Mobility and Personal Identity.” *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie* 5 (2): 331–344. DOI:10.1017/S0003975600001077.

- Mead, George Herbert. 1972 [1934]. *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago; London: University of Chicago Press.
- Plessner, Helmuth. 1981 [1928]. *Stupnjevi organskog i čovjek: uvod u filozofsku antropologiju*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Sartre, Žan-Pol. 1981 [1943]. *Biće i ništavilo: ogledi iz fenomenološke ontologije*. Beograd: Nolit.
- Sedikides, Constantine, John J. Skowronski & Robin I. M. Dunbar. 2006. "When and Why Did the Human Self Evolve?" In *Evolution and Social Psychology*, eds. Mark Schaller, Jeffrey A. Simpson & Douglas T. Kendrick, 55–80. New York: Psychology Press.
- Weigert, Andrew J., J. Smith Teitge & Dennis W. Teitge, 2006 [1986]. *Society and Identity: Toward a Sociological Psychology*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Примљено / Received: 29. 01. 2019.

Прихваћено / Accepted: 03. 04. 2019.